

Proč a jak přepisovat ujurštinu do češtiny*

ONDŘEJ KLIMEŠ
VERONIKA ZIKMUNDOVÁ

* Autoři děkují za cenné podněty dvěma anonymním recenzentům a kolegům Haně Třískové, Jarmile Ptáčkové, Janu Křivanovi a Janu Židkovi. Výzkum Ondřeje Klimeše je výstupem prémie AV ČR Lumina quaeeruntur a výzkumné platformy OÚ AV ČR *Power and Strategies of Social and Political Order*.

¹ V tomto článku zmiňujeme několik různých systémů pro přepis neevropských jazyků. Vzhledem k tomu, že žádný z těchto systémů není ani čistou fonetickou či fonologickou transkripcí, ani čistou transliterací, a často jde zároveň o ortografické normy, používáme termín „transkripce“ v zásadě jako synonymum pro „přepis“, tedy nikoli přísně ve smyslu fonetické či fonologické transkripce.

² Doslova „ujurské latinské písmo“. Jelikož je *Nový Orient* časopisem odborným a například pro čínštinu používá v akademickém prostředí zavedenou transkripci pinyin, je v tomto článku pro přepis ujurštiny též užito jedné z mezinárodních transkripčních používaných v odborných textech, tedy právě ujurské latinky.

V článku je navržen český přepis ujurštiny, turkického jazyka používaného rodilými mluvčími především v Ujurské autonomní oblasti Xinjiang (též známé jako Východní nebo Čínský Turkestan) na severozápadě Číny, v menší míře pak v ujurských komunitách v Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Turecku a dalších státech. Článek též shrnuje historický vývoj zápisu ujurštiny, popisuje existující přepisy a vysvětluje důvody pro navržení zvláštní české transkripce. Česká transkripce ujurštiny může být užitečná například pro diskuzi o situaci Ujgurů v Xinjangu nebo vzhledem ke vzrůstajícímu hlubšímu zájmu veřejnosti o ujurskou kulturu, historii, kuchyni, hudbu nebo krásnou literaturu.

Ujurština v českém prostoru

V českém veřejném prostoru se stále častěji objevují vlastní jména nebo pojmy pocházející z ujurštiny, turkického jazyka užívaného především na severozápadě Číny, tedy ve východní části střední Asie. V poslední době dostáváme dotazy od českých novinářů, spisovatelů i překladatelů, jak nejlépe přepisovat ujurská slova do češtiny. Ujurština se zapisuje upraveným arabským písmem. Pro její přepis do evropských jazyků se používá několik transkripčních systémů. Proč se tedy domníváme, že je třeba zavést ještě další, českou transkripci?¹

U slov přepsaných mezinárodně široce užívanou *ujurskou latinkou* (*Uyghur latin yéziqi*,² ULY; viz níže Obr. 2) nebo jiným přepisem čeští čtenáři často váhají nad správným čtením nebo čtou slova chybně. Ujurská jména a slova jsou do češtiny často přejímána z angličtiny, jejíž pravopis může původní podobu zkreslovat. Ujurská latinka navíc obsahuje i znaky, které je obtížné psát na české klávesnici. Česká veřejnost se často setkává s čínskými, arabskými či mongolskými slovy v podobě, kterou dokáže jednoduše přečíst i napsat. České přepisy těchto i dalších jazyků už desítky let napomáhají recepti mimoevropských literárních a folklorních děl a usnadňují práci například i žurnalistům nebo popularizátorům vědy. Lze snad s jistotou nadsázkou říci, že existence českých přepisů, které na laického čtenáře nepůsobí nepřírozně, je jednou z příčin relativně dobré obeznamovanosti české veřejnosti s jinými kulturami, která pak u mnohých čtenářů přerůstá v odborný zájem. Domníváme se, že přepis ujurštiny, který navrhujeme, nalezne své použití především v literárních překladech a médiích, a pomůže tak rozšířit obecné povědomí o národě Ujgurů a jejich kultuře. Správná výslovnost vlastních jmen hraje důležitou roli i v osobním styku, ať už jde o komunikaci politiků či novinářů s ujurskými veřejnými činiteli, nebo komunikaci mezi Čechy a u nás žijícími Ujgury, i když těch je zatím, bohužel, jen málo.

Ujguři a ujurština

Ujguři jsou převážně muslimský turkický národ čítající v roce 2015 okolo 11 miliónů obyvatel a žijící z velké části v Ujurské autonomní oblasti

Xinjiang (UAOX, známá i jako Východní či Čínský Turkeistán) na severozápadě Čínské lidové republiky.³ Okolo půl milionu Ujgurů žije ve středoasijských republikách, především v Kazachstánu a Kyrgyzstánu. Až padesát tisíc lidí pak čítá ujugurská diaspora v Turecku, menší komunity žijí také v Saúdské Arábii, Německu, Nizozemí, Belgii, Skandinávii, Austrálii, USA a dalších státech. V Xinjangu slouží ujugurština i jako do-rozumívací jazyk mezi dalšími menšinovými národnostmi.

Moderní ujugurština patří do karlucké větve turkické jazykové rodiny, nejbliže je příbuzná uzbektině.⁴ Ujguři se pyšní neobyčejně dlouhou historií. Slavné nálezy mumifikovaných pozůstatků původních obyvatel Tarimské pánve, které ujugurští historikové považují za předky svého národa, jsou datovány až do začátku 2. tisíciletí př. n. l. a písemné dokumenty v místních jazycích pocházejí z prvních století našeho letopočtu. Ujugurská kultura, zčásti blízká středoasijské, ale v mnoha ohledech jedinečná, již desítky let přitahuje pozornost mnoha badatelů.⁵

V posledních letech vzrůstá zájem o ujugurskou problematiku především kvůli markantnímu zostření represí vůči Ujgurům za vlády Xi Jinpingova vedení (u moci od roku 2012) zejména od roku 2016, kdy byl tajemníkem Komunistické strany Číny (KS Číny) pro UAOX jmenován Chen Quanguo 陈全国. Po jeho nástupu čínské orgány dosavadní restriktivní národnostní politiku v Xinjangu zpřísnily do té míry, že někteří pozorovatelé a odborníci ji považují za státní terorismus, genocidu nebo zločiny proti lidskosti.⁶ Čínské orgány omezují i používání ujugurštiny jakožto jednoho z nejvýraznějších znaků národní identity Ujgurů. Od počátku tisíciletí byla ujugurština jako vyučovací jazyk v celé oblasti postupně nahrazena čínštinou. Následkem tohoto tzv. „dvojazyčného vzdělávání“ (*shuangyu jiaoyu* 双语教育) je, že nejmladší generace Ujgurů dostatečně neovládá mateřský jazyk.⁷ Mnohé prvky vládnutí v Xinjangu uplatňuje Xi Jinpingovo vedení i jinde v Číně vůči dalším etnickým, náboženským, nebo názorovým menšinám, případně vůči Ujgurům a dalším občanům ČLR žijícím v zahraničí.

Nezamýšleným důsledkem politiky Xi Jinpingova vedení je však i skutečnost, že se extrémní opatření vlády a kritická situace Ujgurů i dalších muslimů v Xinjangu dostaly do centra světové pozornosti. V posledních letech se proto objevilo množství nových informací o dění v oblasti i způsobů jejich získávání. Problematika Ujgurů

a Xinjangu pronikla i do české veřejné debaty, je diskutována v hlavních českých médiích a stala se i politickým tématem. Věříme proto, že existence samostatné transkripce bude v českém prostředí přínosná i v souvislosti se vzrůstajícím zájmem o ujugurský jazyk, náboženství, historii, zvyky, kuchyni, hudbu, literaturu, populární kulturu a další atributy národa, jehož další existence je ohrožena asimilační politikou Komunistické strany Číny.

Vývoj zápisu ujugurštiny

Etnická a lingvistická historie Ujgurů je bohatá.⁸ Dnešní Ujguři jsou částečně potomci Indoevropanů, především Tocharů a Saků, kteří jsou doloženi jako původní obyvatelé území dnešní Tarimské pánve v posledních stoletích př. n. l. Od 8. století n. l. v oblasti postupně nad indoevropským elementem převládaly jazyky turkické. Jedním z významných turkických jazyků oblasti dnešního Xinjangu ve středověku byla stará ujugurština (někdy též nazývaná staroujugurština), která navazovala na staroturečtinu a je klasifikovaná jako východní nebo sibiřský turkický jazyk. Starou ujugurštinou mluvili a psali původně kočovní Ujguři, jejichž stát existoval na území dnešního Mongolska přibližně v letech 744–840.⁹ Po jeho zániku se stará ujugurština používala ve východních částech Xinjangu, zatímco na západě převládaly karlucké jazyky. Stará ujugurština ze Xinjangu zmizela kolem 14. století a byla nahrazena hovorovými i psanými karluckými jazyky.¹⁰

Stará turečtina se v 8.–10. století psala jeni-sejsko-orchonským turkickým písmem (též známo jako turkické runové písmo), které na čas přejali i středověcí Ujguři.¹¹ Staré ujugurské písmo používané od 9. století k zápisu jazyka bylo odvozeno z písma sogdského. Adaptací staroujugurského písma vznikly později další systémy: písmo mongolské, ojratské a mandžuské. Mongolské, a neoficiálně i ojratské písmo dnes používají Mongolové žijící v Xinjangu.¹² Mandžuské písmo se dnes v Xinjangu používá pro zápis jazyka národnosti Šive, blízké příbuzné Mandžům, která v počtu asi 40 000 lidí žije na severu autonomní oblasti.¹³ V důsledku postupné konverze obyvatelstva dnešního Xinjangu k islámu od 10. století však bylo staroujugurské písmo postupně vytlačeno písmem arabským a obyvatelé se začali označovat jako „muslimové“ (*musulman*). Úředním jazykem střední Asie se od 15. století stala čagatajšťina (též čaghatajšťina), turkický jazyk zapisovaný

³ *Xinjiang Weiwuer zizhiq tongjiju* 新疆维吾尔自治区统计局 [Statistický úřad Ujgurské autonomní oblasti Xinjiang]: Ge di, zhou, shi, xian (shi) fen minzu renkou shu 各地, 州, 市, 县 (市) 分民族人口数 [Počet obyvatel ve správních jednotkách podle národnosti], 15. března 2017, https://web.archive.org/web/2017101101904/http://www.xjtj.gov.cn/sjcx/tjnj_3415/2016xjtjnj/rkjj/201707/t20170714_539450.html [navštíveno 26. 5. 2021].

⁴ Klasifikace turkických jazyků viz Johanson – Csató 1998.

⁵ Obecné dějiny dnešního Xinjangu viz Millward 2021.

⁶ Souhrnný přehled poznání viz například v Smith Finley 2019; Smith Finley 2020; a *Human Rights Watch*: „Break Their Lineage, Break Their Roots:“ China’s Crimes against Humanity Targeting Uyghurs and Other Turkic Muslims, 21. 4. 2021, <https://www.hrw.org/report/2021/04/19/break-their-lineage-break-their-roots/chinas-crimes-against-humanity-targeting> [navštíveno 21. 5. 2021].

⁷ Dwyer 2005; Byler 2. 10. 2019.

⁸ Více o dějinách turkických jazyků v Johansson 1998.

⁹ Stará ujugurština používaná přibližně od 9. do 13. století se od staroturečtiny psané orchonským písmem odlišuje minimálně a bývá často klasifikována jako jedna z forem staroturečtiny. Blíže viz Erdal 1998.

¹⁰ Johanson – Csató 1998.

¹¹ Přehled písem, která se používala pro zápis turkických jazyků viz Róna-Tas 1998.

¹² Birtalan 2003.

¹³ *Xinjiang Weiwuer zizhiq tongjiju* 新疆维吾尔自治区统计局 [Statistický úřad Ujgurské autonomní oblasti Xinjiang]: Ge di, zhou, shi, xian (shi) fen minzu renkou shu 各地, 州, 市, 县 (市) 分民族人口数 [Počet obyvatel v správních jednotkách podle národnosti], 15. března 2017, https://web.archive.org/web/20171011101904/http://www.xjtj.gov.cn/sjcx/tjnj_3415/2016xjtjnj/rkjj/201707/t20170714_539450.html [navštíveno 26. 5. 2021].

arabským písmem a obsahující značný podíl perské a arabské slovní zásoby.¹⁴ Texty v čagatajštině byly ve střední Asii až do počátku 20. století opisovány jako rukopisy nebo tištěny technikou litografie.

Vernakularizace jednotlivých místních variant čagatajštiny postupně vedla k přerodu v moderní národní jazyky karlučské větve turkické jazykové rodiny, tedy v uzbečtinu a ujurštinu. Autonomní vývoj ujurštiny byl posílen i určitým oslabením vazeb na zbytek střední Asie a islámského světa po obsazení území vojsky dynastie Qing a vyhlášení protektorátu Xinjiang (doslova „Nové pohraničí“) v polovině 18. století. Následné „turkické jazykové obrození“ (*türkiy tilning qayta güllinish*) vedlo k poklesu lokální prestiže perštiny jako elitního jazyka i nárůstu podílu turkických slov v lokální variantě čagatajštiny.¹⁵

Vznik moderní ujurštiny a jejího standardizovaného zápisu je spojen s uvedením myšlenek národního obrození a modernity do turkického prostředí Xinjiangu od konce 19. století. Osvětské ideje byly tamními intelektuály přejímány převážně z tatarských pokrokových kruhů Ruska, později též z Osmanské říše, nebo šířeny tatarskými a osmanskými obchodníky a aktivisty v Urumči, Ghuldže, Čočeku (mongolsky Tarbagataj), Kašgaru a dalších významných turkických střediscích Xinjiangu. Důležitým podnětem byl i knihtisk. První tiskárnu v oblasti zřídili v Kašgaru švédští misionáři, kteří na jihozápadě Xinjiangu působili v letech 1891–1938. Vydávali kalendáře, učebnice, odbornou literaturu a další tiskoviny v jazyce tehdy zvaném východní turkí, který byl nástupcem čagatajštiny a byl již velmi blízký moderní hovorové ujurštině. Výzkumný doktorandský pobyt na misích v letech 1929–1930 absolvoval i významný švédský ujurista a diplomat Gunnar Jarring (1907–2002).¹⁶

Dalším podnětem bylo rozšíření ujurských tiskovin, škol a kulturních spolků coby atributů národního obrození, k němuž došlo v důsledku mohutného povstání trvajícího od roku 1931. Zejména v Chotanu a v Kašgaru mnozí revoluční vůdci pocházeli z elitního prostředí a byli vzdělaní v moderních školách, a chápali proto význam informačních technologií a propagandy pro budování moderního národního povědomí. Od léta 1933 v Kašgaru vycházel list *Život Východního Turkestánu* (*Sherqi Türkistan Hayati*), po vyhlášení nezávislé Republiky Východní Turkestán 12. listopadu 1933 přejmenovaný na *Svobodný Turkestán* (*Erkin Türkistan*). V prosinci

1933 bylo vydáno i úvodní dvojčíslo časopisu *Nezávislost* (*Istiqlal*) obsahující ústavu a ideologické principy nového státu. Podle vzoru osvícenských kruhů turkického prostředí Ruska a Osmanské říše tyto publikace oslovovaly čtenáře téměř plně hovorovým jazykem, který byl tištěn arabskými písmeny užívanými i pro tatarštinu a osmanštinu.¹⁷

Rozmach ujurského vydavatelství, školství a kulturních aktivit dočasně pokračoval i po potlačení turkického povstání vojsky nového vládce Xinjiangu militaristy Sheng Shicaie 盛世才 (u moci 1933–1944) v únoru 1934. Nová vláda v Kašgaru tolerovala vydávání čím dál méně svobodného časopisu *Nový Život* (*Yéngi Hayat*), zároveň začala vydávat ujurská periodika šířící oficiální ideologii i ujurské národní povědomí. Politiku kulturní autonomie Sheng Shicai ukončil roku 1937 brutálními čistkami, v nichž byla zlikvidována řada vůdčích osobností ujurské kultury a politiky.¹⁸

Silný vliv na standardizaci moderní ujurštiny i jejího zápisu měly ve 30. a 40. letech i turkické tiskoviny, školy a další osvícenská činnost politiků a intelektuálů spojených s Kuomintangem, kteří po obsazení provincie ústřední vládou v roce 1944 zastávali funkce v politickém a kulturním aparátu, například Mes'ut Sabiri (1886–1951), Eysa Yüsüp Alptekin (1901–1995), Muhemmed Imin Bughra (1901–1965), Polat Qadiri (1919–1970) a další. Dalším vlivem byla ujurská periodika tištěná v Almaty a Taškentu pro potřeby severního Xinjiangu, kde v letech 1944–1949 existovala tzv. druhá Republika Východní Turkestán podporovaná Sovětským svazem za účelem destabilizace kuomintangské administrativy.¹⁹

Při příchodu Komunistické strany Číny do Xinjiangu na podzim 1949 byla už ujurština v Xinjiangu zapisována téměř standardizovaným a foneticky přizpůsobeným arabským písmem. Díky trvajícimu sovětskému vlivu v oblasti byly jazyky a písma Xinjiangu s pomocí sovětských expertů standardizovány v 50. letech. Od roku 1956 bylo pokusně zaváděno tzv. *nové ujurské písmo* (*Uyghur yéngi yéziqi*; UYY), tedy abeceda na bázi azbuky, umožňující Ujurům ze Xinjiangu číst knihy v ujurštině (případně i například v uzbečtině nebo kazaštině) vydané v SSSR.²⁰ V důsledku čínsko-sovětské roztržky se však čínské orgány snažily od konce 50. let vazby turkických národů Xinjiangu na jejich příbuzné v sovětských středoasijských republikách přetrhat. Od roku 1960 proto začala být zaváděna

¹⁴ Tento jazyk je pojmenován po chánu Čagatajovi (vládl 1227–1242), jemuž jeho otec Čingischán (vládl 1206–1227) svěřil vládu nad střední Asií zhruba od Aralského jezera po pohoří Altaj. Více o čagatajštině viz v Schluessel 2018, s. vi–x.

¹⁵ Orkhun 2006.

¹⁶ Himit 2000; Jarring 1991; Schlyter 2017; Abdurishit 2017; a Dwyer 2017.

¹⁷ Sulaiman 2017.

¹⁸ Papas 2017; Naby 1987.

¹⁹ Benson 1990; Benson 1991; Klimeš 2015.

²⁰ Zhou 2003, s. 299–310.

nová abeceda zvaná *ujgurská latinka* (*Uyghur latin yéziqi*; ULY), vytvořená na základě transkripce čínštiny pinyin.

Dnes používaný zápis ujurštiny, tedy zápis modifikovaným arabským písmem, tzv. *ujgurské arabské písmo* (*Uyghur ereb yéziqi*; UEY), byl zaveden v roce 1982 na počátku tzv. reformního období, které přineslo dekadu volnější národnostní politiky a obnovu některých kulturních institucí Ujurů i dalších menšinových národností ČLR. Kromě znaků pro čtyřicet souhlásek obsahuje UEY také zvláštní znaky pro osm samohlásek. Tím se moderní ujurské písmo liší od většiny abeced odvozených z arabského písma. Ty totiž zpravidla samohlásky zaznamenávají jen částečně, často pomocí diakritiky. V Xinjiangu se modifikovaného arabského písma používá i pro zápis kazaštiny a kyrgyzštiny. Tyto tři jazyky tak jsou, spolu například s uzbečtinou a turkmenštinou v Afghánistánu nebo azerštinou v Íránu, jedněmi z mála turkických jazyků zapisovaných dnes arabským písmem.

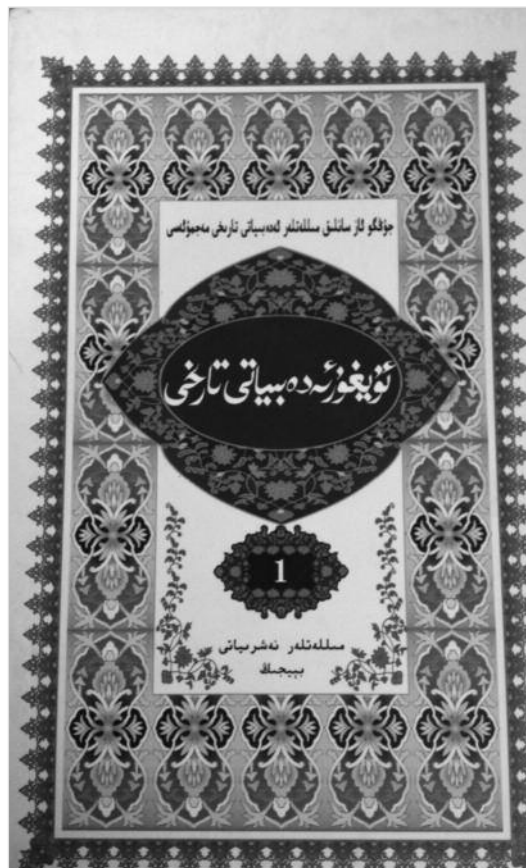
V červenci 2001 byla ujurská latinka ustavena jako pomocný zápis pro dorozumívání moderními technologiemi a médií, dočasně byla nazývána *ujgurské počítačové písmo* (*Uyghur kompyutér yéziqi*).²¹ Ujurská latinka je od té doby používána i v odborných publikacích místo dříve používaných transliterací, z nichž některé obsahovaly grafémy turecké abecedy <ğ> nebo <ç>.²² Ujurská latinka však není ve vědecké komunitě užívána univerzálně a řada kolegů používá jinou transkripci.²³ Tato rozmanitost přístupů je jedním z důvodů, proč považujeme za důležité navrhnout zvláštní českou transkripci, která odpovídá potřebám domácího prostředí.

V bývalých sovětských republikách Kazachstánu a Kyrgyzstánu se pro ujurštinu používá tzv. *ujgurská cyrilice* (*Uyghur kiril yéziqi*; UKY), která pro zapisování ujurštiny v SSSR vystřídala modifikovanou latinku používanou přibližně v letech 1926–1940.²⁴ ULY a UKY jsou kromě arabského písma užívány i v textech na webových stránkách ujurské redakce *Radio Free Asia*, která vzhledem k obrovskému množství dlouhodobě publikovaných textů plní důležitou standardizační funkci moderní ujurštiny.²⁵

Český přepis ujurštiny

Předkládaný návrh českého přepisu ujurského arabského písma navazuje na nemnohé předšlé pokusy o přepis ujurštiny v českém prostředí. Autorem několika překladů ze staré ujurštiny

je lingvista a turkolog Luděk Hřebíček (1934–2015). Působil především v Orientálním ústavu AV ČR a překládal hlavně z turečtiny, dále pak například z kazaštiny, staroosmanštiny nebo šorštiny. Ze staré ujurštiny L. Hřebíček přeložil úryvky základních děl ujurského, a zároveň i celého turkického, písemnictví, tedy z obsáhlé mravoučné poémy *Věděni být šťasten* (*Qutadghu bilik*) od Yüsüpa Xas Hajipa z 11. století, z anonymní věštecké příručky *Kniha znamení* (*Irq bitig*) z 9. století a z průkopnického turkicko-arabského *Slovníku turkických jazyků* (arabsky *Diwán lughát at-Turk*) z pera Mahmuda Kašgarího z 11. století.²⁶ Dále přeložil i ukázky ujurských přísloví a z čagatajštiny například ukázky poezie od Eli Shéra Nawa'iho (1441–1501), Zahíruddína Bábura (1483–1530) a Sirádžuddína Sakkákího (1160–1229).²⁷ Z moderní ujurštiny do češtiny bylo dále přeloženo několik básní národního buditele Abdukhalíqa Uyghura (?–1933) a povídka „Divoký holub“ (*Yawa kepter*) současného perzektuovaného literáta Nurmuhemmeta Yasina (1974–?).²⁸ Ne-standardizovaný český přepis názvů několika knih publikovaných v Sovětském svazu v UKY figuruje i v lístkovém katalogu všeobecné knihovny Orientálního ústavu AV ČR.²⁹

← Použití ujurského arabského písma na titulním listu *Dějiny ujurské literatury*.

²¹ Duval – Janbaz 2006; *Web Archive*: Uyghur kompyutér yéziqi (UKY) heqqide [O ujurském počítačovém písmu (UKY)], https://web.archive.org/web/20200220224330/http://www.ukij.org/html/UKY_Heqqide.htm [navštíveno 26. 5. 2021].

²² Starr 2004, s. xi; Hahn 1991; Schwarz 1992.

²³ Např. Bellér-Hann – Schlyter – Sugawara 2017.

²⁴ Grenoble 2003, s. 137–149.

²⁵ *Erkin Asiya Radiosi* [Radio Free Asia] dostupné na <https://www.rfa.org/uyghur/?encoding=arabic>.

²⁶ Hřebíček 1961; Hřebíček 1967; Hřebíček 1979.

²⁷ Hřebíček 1986; Hřebíček 1975.

²⁸ Klimeš 2006; Klimeš 2014.

²⁹ Lístkový katalog všeobecné knihovny Orientálního ústavu AV ČR je přístupný na <http://katalog.orient.cas.cz/ou/>.

→ Obr. 2 Tabulka písmen ujugurské latinky (*Uyghur latin yéziqi*, ULY).

V českém prostředí existuje dlouhá tradice přepisování mimoevropských písem nebo jazyků pomocí latinky s využitím české diakritiky a pravopisného úzu. Tento způsob, který české veřejnosti přibližuje původní znění přepisovaných slov pomocí využití české ortografie, je výhodný nejen pro seznamování s literaturou a uměním východních kultur, ale také výrazně usnadňuje mezikulturní komunikaci na všech úrovních. Takovým systémem je například česká standardní transkripce čínštiny, o jejíž vytvoření a schválení v roce 1951 se zasloužil především fonetik a sinolog Oldřich Švarný (1920–2011). Tato transkripce výslovnost čínštiny širšímu českému publiku přibližuje lépe než mezinárodně používaná čínská oficiální transkripce pinyin (*hanyu pinyin* 汉语拼音) přijatá až v roce 1958.³⁰ Česká transkripce mongolštiny vytvořená mongolistou Pavlem Pouchou (1905–1986) je příkladem ještě přílehlavějším, protože mongolština je, na rozdíl od čínštiny, ujugurštině blízká foneticky i strukturálně.³¹

Podle našeho názoru navrhovaná česká transkripce přibližuje běžnému mluvčímu češtiny správnou výslovnost ujugurských slov lépe než ujugurská latinka. Při výběru jednotlivých znaků jsme se inspirovali existujícími systémy pro přepis jiných jazyků, především čínštiny, mongolštiny, arabštiny a perštiny. Vycházíme rovněž z normy ISO 9 (010185) – *Transliterace cyrilice do latinky – slovanské a neslovanské jazyky* (*Transliteration of Cyrillic characters – Slavic and non-Slavic languages*), kterou se přepisuje ujugurština psaná UKY a další turkické jazyky zapisované cyrilicí. Všechny znaky, které navrhujeme pro přepis, lze snadno napsat na české klávesnici.

V navrhované transkripci používáme znaky ULY tam, kde je jejich výslovnost zřejmá i pro českého uživatele. Nejprve k souhláskám. Znaky pro plozivy [b], [p], [d], [t], [g], a [k], pro nazály [m] a [n], alveolární frikativy [s], [z], (bi)labiální frikativu [f], labiovelární aproximantu [w], laterální aproximantu [l] a vibrantu [r] tak zůstávají, protože jejich výslovnost v češtině a ujugurštině se liší minimálně nebo vůbec. Pro velární nazálu [ŋ] používáme, stejně jako ULY, spřežku <ng>, protože je české veřejnosti dobře známá např. z angličtiny. Pro palatoalveolary [tʃ], [dʒ], [ʃ] a [ʒ] navrhujeme po vzoru jiných českých transkripcí (například čínštiny nebo mongolštiny) použít znaky s diakritikou <č>, <dž>, <š> a <ž>. Pro palatální aproximantu [j], které se v ULY zapisuje jako <y>, je v češtině výhodné použít písmeno

<j>. Určitý problém představují uvuláry, pro které v češtině chybí jakékoli znaky. V případě znělé uvulární frikativy [ʁ] a plozivy [q] volíme přepis <gh> a <q> podle ULY, zatímco neznělou uvulární frikativu [χ] přepisujeme spřežkou <ch> pro relativně blízký zvuk – české velární [x]. Pro glotální frikativu [ħ, h] lze velmi dobře použít český znak <h>, přestože nereprezentuje zcela totožnou hlásku. Na rozdíl od ULY se vyhýbáme použití znaků <x> a <zh>, které mohou být pro české publikum těžko srozumitelné. Vyhýbáme se i užití těch znaků ISO 9 (010185), které na české klávesnici vůbec nejsou, tedy <ž> pro přepis [dʒ], <g> pro [ʁ], <k> pro [q], <ŋ> pro [ŋ], <ø> pro [ø] a <ù> pro [y].

Ujugurské arabské písmo, ujugurská latinka i ujugurská cyrilice rozlišují osm samohlásek, z nichž pro polovinu (a, o, i, u) lze bez problémů převzít znaky ULY. Rovněž neproblematické jsou přehlasované <ö> pro [ø] a <ü> pro [y] – znaky běžně srozumitelné české veřejnosti. Zásadní otázkou je přepis hlásek [ɛ] a [e], na němž se různé existující transkripce ujugurštiny neshodují a používají různě <e>, <ä> nebo <ə>. Polootevřená přední samohláska [ɛ] je v ULY přepsána jako <e>, my jsme se však rozhodli využít tento znak pro ujugurské polozavřené [e]. Samohlásku [ɛ] pak přepisujeme přehlasovaným ä. Možnou alternativu <e> pro [ɛ] a <ë> pro [e] jsme zamítli proto, že znak <ë> bývá v některých transliteracích ruštiny použit pro [jo]. Znak <é>, který používá pro tuto hlásku ULY, jsme zavrhlí proto, že v českém kontextu evokuje distinkci délky. Navrhovaná česká transkripce tak obsahuje celkem tři přehlasované samohlásky: <ä>, <ö> a <ü>.

³⁰ Švarný 1999a; Švarný 1999b; Palát 1999.

³¹ Šíma – Luvsandžav 1987.

Český přepis	IPA	UKY	ULY	UEY	Pořadí
a	[a]	а	a	ئا	1
ä	[ɛ]	ә	e	ئە	2
b	[b]	б	b	ب	3
p	[p]	п	p	پ	4
t	[t]	т	t	ت	5
dž	[dʒ]	ж	j	ج	6
č	[tʃ]	ч	ch	چ	7
ch	[χ]	خ	x	خ	8
d	[d]	д	d	د	9
r	[r]	р	r	ر	10
z	[z]	з	z	ز	11
ž	[ʒ]	ж	zh	ژ	12
s	[s]	с	s	س	13
š	[ʃ]	ш	sh	ش	14
gh	[ɣ]	ғ	gh	غ	15
f	[f]	ф	f	ف	16
q	[q]	к	q	ق	17
k	[k]	к	k	ك	18
g	[g]	г	g	گ	19
ng	[ŋ]	ң	ng	نڭ	20
l	[l]	л	l	ل	21
m	[m]	м	m	م	22
n	[n]	н	n	ن	23
h	[ɦ], [h]	ھ	h	ه	24
o	[o]	о	o	و	25
u	[u]	у	u	ئو	26
ö	[ø]	ө	ö	ئۈ	27
ü	[y]	ү	ü	ئۈ	28
w	[v], [w]	в	w	ۋ	29
e	[e]	е	é	ي	30
i	[i]	и	i	ئى	31
j	[j]	й	y	ي	32

Český přepis ujurštiny

[Seznam zkratek]

IPA	Mezinárodní fonetická abeceda (International Phonetic Alphabet)
UEY	ujurské arabské písmo (<i>Uyghur ereb yéziqi</i>)
UKY	ujurská cyrilice (<i>Uyghur kiril yéziqi</i>)
ULY	ujurská latinka (<i>Uyghur latin yéziqi</i>)

Pro ilustraci výhod české transkripce uvádíme příklad ujurštiněho textu v ujurštině arabském písmu, transkripci ULY, naší navržené české transkripci a v českém překladu. Vybranou ukázkou je první věta úvodu do souboru esejů předního historika Qurbana Welihho o různých historicky užívaných druzích ujurštiněho písma:

ئۇزاق نەسرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا دائىر تارىخىي يېزىقلارنى چوقۇم تەتقىق قىلىش كېرەك.

ULY:

Uzaq esirlik Uyghur medeniyet tarixigha da'ir tarixiy yéziqlarni choqum tetqiq qilish kérek.

Česká transkripce:

Uzaq äsirlik Ujghur mädnijät tarichigha da'ir tarichij jeziqlarni čoqum tätqiq qiliš keräk.

Překlad:

Zkoumat historická písmo (užívaná) v mnohasetletých dějinách ujgurské kultury je nezbytné.³³

Věříme, že transkripce ujurštiny, kterou zde navrhuje, pomůže přiblížit ujgurskou kulturu i problematiku Ujgurů a Xinjiangu široké české veřejnosti a že nalezne své místo v médiích, populárně naučných textech a beletrii.

Použitá literatura

Abdurishit, Yaqup: The Khotan Varieties of Uyghur as Seen in Jarring's Transcription. In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden – Boston, Brill, 2017, s. 80–88.

Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden – Boston, Brill, 2017.

Benson, Linda: *The Ili Rebellion. The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944–49*. New York, East Gate, 1990.

—: Uyghur Politicians of the 1940s: Mehmet Emin Bughra, Isa Yusuf Alptekin, and Mesut Sabri. *Central Asian Survey* 10/4 (1991), s. 87–113.

Birtalan, Ágnes: Oirat. In: Janhunen, Juha (ed.): *The Mongolic Languages*. London, Routledge, 2003, s. 210–228.

Byler, Darren: Xinjiang Education Reform and the Eradication of Uyghur-Language Books. *SupChina*, 2. 10. 2019, <https://supchina.com/2019/10/02/xinjiang-education-reform-and-the-eradication-of-uyghur-language-books/> [navštíveno 27. 5. 2021].

Duval, Jean Rahman – Janbaz, Abdukerim Waris: An Introduction to Latin-Script Uyghur. Nепublikovaný konferenční příspěvek na *2006 Middle East and Central Asia Politics, Economics, and Society Conference*, University of Utah, Salt Lake City, 7. – 9. září 2006.

Dwyer, Arienne M.: The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse. Washington D.C., East-West Center, 2005, <https://www.eastwestcenter.org/system/tdf/private/PS015.pdf?file=1&type=node&id=32051> [navštíveno 15. 5. 2021].

—: Manuscript Technologies, Writing, and Reading in Early 20th-Century Kashgar. In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden – Boston, Brill, 2017, s. 34–57.

Erdal, Marcel: Old Turkic. In: Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes (eds.): *The Turkic Languages*. London, Routledge, 1998, s. 139–157.

Grenoble, Lenore A.: *Language Policy in the Soviet Union*. Dordrecht, Gluwer Academic Publishers, 2003.

Hahn, Reinhard F.: *Spoken Uyghur*. Seattle – London, University of Washington Press, 1991.

Himit, Polat: Xinjiang yiqinqi zaman metbe'echiliki toghrisida qisqiche izdinishi [Krátký přehled nedávného tiskárenství v Xinjiangu]. *Shinjang Tezkirichiliki* 17/2 (2000), s. 43–44.

Hřebíček, Luděk: Jusuf z Balasagunu: Vědění být štasten. *Nový Orient* 16/2 (1961), s. 42.

—: Z věštecké knihy. *Nový Orient* 22/10 (1967), s. 315–316.

—: Z gazelů středoasijských klasiků. *Nový Orient* 30/2 (1975), s. 41, 51, 58.

—: Ze starých turkeštánských písní. *Nový Orient* 34/4 (1979), s. 110–111.

—: Nad ujgurskými příslovími. *Nový Orient* 41/4 (1986), s. 106–108.

Jarring, Gunnar: *Prints from Kashgar*. Istanbul, Swedish Research Institute in Istanbul, 1991.

Johanson, Lars: History of Turkic. In: Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes (eds.): *The Turkic Languages*, Routledge, 1998, s. 81–126.

Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes: *The Turkic Languages*. London, Routledge, 1998.

Klimeš, Ondřej: Abduchalik, zakladatel moderní ujgurské poezie. *Nový Orient* 61/2 (2006), s. 42–45.

—: Nurmuhemmet Jasin: Divoký holub. Ujgurský intelektuál a země duchovní svobody. *Souvislosti* 25/3 (2014), s. 126–140.

—: *Struggle by the Pen. The Uyghur Discourse of Nation and National Interest, c. 1900–1949*. Leiden – Boston, Brill, 2015.

Millward, James A.: *Eurasian Crossroads. A History of Xinjiang*. London, C. Hurst & Co., 2021.

Naby, Eden: Political and Cultural Forces among the Uighurs: The Struggle for Change – 1930s. *The American Asian Review* 5/2 (1987), s. 98–111.

Orkhun, Abliz: Hazirqi zaman Uyghur millitining shekillinish jeryani [Proces utváření moderního ujgurského národa]. In: Kamalov, Ablet (ed.): *Uighur Studies in Kazakhstan. Tradition and Innovation*. Almaty, Naš mir, 2006, s. 18–31.

Palát, Augustin: Několik slov k počátkům transkripce čínštiny u nás. In: Třísková, Hana (ed.): *Transkripce čínštiny II*. Praha, Česko-čínská společnost, 1999, s. 23–27.

Papas, Alexandre. **Muslim Reformism in Xinjiang:** Reading the Newspaper *Yengī Hayāt* (1934–1937). In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden – Boston, Brill, 2017, s. 161–183.

Róna-Tas, András: The Turkic Writing Systems. In: Johanson, Lars – Csató, Éva Ágnes (eds.): *The Turkic Languages*. London, Routledge, 1998, s. 127–137.

Schluessel, Eric: *An Introduction to Chaghatay. A Graded Textbook for Reading Central Asian Sources*. Ann Arbor, Michigan Publishing, 2018.

Schlyter, Birgit N.: From the Private Library of Gunnar Jarring and His New Eastern Turki Dictionary. In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden – Boston, Brill, 2017, s. 13–33.

Smith Finley, Joanne: Securitization, Insecurity and Conflict in Contemporary Xinjiang: Has PRC Counter-Terrorism Evolved into State Terror? *Central Asian Survey* 38/1 (2019), s. 1–26.

—: Why Scholars and Activists Increasingly Fear a Uyghur Genocide in Xinjiang. *Journal of Genocide Research*, 19. 11. 2020, s. 1–23.

Schwarz, Henry G.: *An Uyghur-English Dictionary*. Bellingham, Western Washington University, 1992.

Starr, Frederick S. (ed.): *Xinjiang. China's Muslim Borderland*. Armonk, M. E. Sharpe, 2004.

Sulaiman, Āsād: From Eastern Turki to Modern Uyghur: A Lexicological Study of Prints from the Swedish Mission Press in Kashgar (1892–1938). In: Bellér-Hann, Ildikó – Schlyter, Birgit N. – Sugawara, Jun (eds.): *Kashgar Revisited. Uyghur Studies in Memory of Ambassador Gunnar Jarring*. Leiden – Boston, Brill, 2017, s. 58–79.

Šíma, Jiří – Luvsandžav, Čojdžavyn: *Mongolsko-český, česko-mongolský kapesní slovník*. Praha, SPN, 1987.

Švarný, Oldřich (a): Geneze standardní české transkripce. In: Třísková, Hana (ed.): *Transkripce čínštiny II*. Praha, Česko-čínská společnost, 1999, s. 29–31.

— (b): Fonetické a fonologické srovnání pchin-jinu a české standardní transkripce. In: Třísková, Hana (ed.): *Transkripce čínštiny II*. Praha, Česko-čínská společnost, 1999, s. 41–46.

Weli, Qurban: *Bizning tarixiy yéziqlirimiz* [Písma v našich dějinách]. Urumči, Shinjang yashlar-ösmürler neshriyati, 1986.

Zhou, Minglang: *Multilingualism in China*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2003.

Internetové zdroje

www.hrw.org

www.rfa.org

web.archive.org

Abstract

Czech Transcription of Uyghur

This article proposes a new Czech transcription of Uyghur, a Turkic language used by native speakers mostly in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (also known as East or Chinese Turkistan) in northwestern China, as well as in Uyghur communities in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, and other countries. The article also outlines the historical evolution of the Uyghur script, describes other existing transcriptions, and explains the rationale for proposing a Czech transcription, which could find use in public debate about the current situation of the Uyghurs or due to the growing public interest in Uyghur culture, history, cuisine, music, dance, and literature.

Ondřej Kimeš, Ph.D., je vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu AV ČR, kde zkoumá moderní a soudobé dějiny a politiku Číny se zaměřením na národnostní politiku v Xinjiangu, politický systém, ideologii a propagandu. V roce 2000/2001 studoval ujurštinu na Xinjiang Univeristy v Urumči. Publikoval monografii *Struggle by the Pen: The Uyghur Discourse of Nation and National Interest, c. 1900–1949* (Brill, 2015), a řadu dalších odborných a populárních prací. Na projektech týkajících se ujurské problematiky spolupracoval i s International Committee of the Red Cross, Human Rights Watch a Radio Free Asia.

Veronika Zikmundová je mongolistka na Ústavu asijských studií FF UK. Kromě mongolštiny se zabývá některými tunguzskými a turkickými jazyky a jazykovým kontaktem v oblasti centrální Asie. V akademickém roce 1992/1993 studovala ujurštinu na Xinjiangské technické vysoké škole a poté do roku 2009 absolvovala několik dlouhodobých i kratších výzkumných pobytů v Xinjiangu. Vydala gramatiku šivejštiny *Spoken Sibe: Morphology of the inflected parts of speech*. Mezi její další zájmy patří dějiny centrální Asie a šamanské tradice v tomto regionu.